

การให้ความหมายเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์:
ความย้อนแย้งระหว่างคติชาวบ้านกับ
อุดมการณ์ราชการ
นฤพนธ์ ต้วงวิเศษ

Representation of Bhanthainorasingha
Spirit God: The Paradox Between Folk Believe
and Bureaucratic Ideology

Narupon Duangwises

ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) เขตตลิ่งชัน

กรุงเทพมหานคร 10170

อีเมลล์: narupon.d@sac.or.th

Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre,

Taling Chan, Bangkok 10170, Thailand

E-mail: narupon.d@sac.or.th

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการอธิบายว่าความเชื่อเกี่ยวกับเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ในจังหวัดสมุทรสาครที่อาศัยเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และคติความเชื่อทางวัฒนธรรมมาเป็นฐานความคิด ซึ่งนำไปสู่การเกิดทุนเคารพบูชาพันท้ายนรสิงห์ภายใต้ความหมายที่แตกต่างกันสองแบบ แบบแรกคือคติความเชื่อของชาวบ้านที่บูชาพันท้ายนรสิงห์ในฐานะเจ้าพ่อแห่งโชคลาภ แบบที่สองคืออุดมการณ์ราชการที่เคารพยกย่องพันท้ายนรสิงห์ในฐานะเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ ทั้งสองความหมายนี้มีความไม่ลงรอยกัน แต่ดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้บริบทสังคมปัจจุบันที่คนต้องการพึ่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสัญลักษณ์ของวีรบุรุษ

คำสำคัญ: พันท้ายนรสิงห์ ความศักดิ์สิทธิ์ เจ้าพ่อเทพเจ้า

Abstract

This paper aims to explain that the belief in Bhanthainorasingha spirit god in Samutsakon province is constructed by historical events and cultural myth. This construction leads to the different two forms of revelation of Bhanthainorasingha spirit god. On the one hand, in the folk belief Bhanthainorasingha is worshiped as god of fortune. On the other, in bureaucratic ideology, Bhanthainorasingha is revered as deity of honesty. These two meanings are contradicted but coexist in the concurrent social context in which people need to count on the sacred spirit and hero symbol.

Keywords: Bhanthainorasingha, Sacredness, God, Diety

บทนำ

เนื้อหาของบทความนี้เป็นส่วนหนึ่งในงานวิจัยของผู้เขียน เรื่อง “ชุมชนกับความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสาคร” ผู้เขียนได้ปรับปรุงเนื้อหาบางส่วนให้กระชับรัดกุม เพื่อให้เหมาะสมกับการเผยแพร่ในวารสารวิชาการ ข้อมูลที่นำมาอธิบายในบทความนี้จะมาจากเอกสารและการสัมภาษณ์คนในท้องถิ่นในตำบลพันท้ายนรสิงห์ และตำบลโคกขาม โดยเก็บข้อมูลศาลพันท้ายนรสิงห์ 4 แห่ง คือ ศาลพันท้ายนรสิงห์ปากคลองโคกขาม ศาลพันท้ายนรสิงห์ในวัดพันท้ายนรสิงห์ ศาลพันท้ายนรสิงห์ในวัดโคกขาม และศาลพันท้ายนรสิงห์ในอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ ใช้เวลาเก็บข้อมูลระหว่าง

เดือนตุลาคม พ.ศ. 2558 ถึง เมษายน พ.ศ. 2559 วัตถุประสงค์ของบทความนี้ คือ 1.) เพื่อศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศาลพันท้ายนรสิงห์ และ 2.) เพื่อทำความเข้าใจและเปรียบเทียบความหมายของพันท้ายนรสิงห์ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ระหว่างคติแบบชาวบ้านกับอุดมการณ์แบบราชการ

ความเป็นมาของศาลพันท้ายนรสิงห์

แม้ว่าเรื่องราวของพันท้ายนรสิงห์ยังคงเป็นปริศนาและยังมีข้อถกเถียงในเชิงประวัติศาสตร์ แต่ในทางสังคมและวัฒนธรรม พันท้ายนรสิงห์ได้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำท้องถิ่นสมุทรสาคร ซึ่งในหัวข้อนี้จะอธิบายให้เห็นความเป็นมาและพัฒนาการของความเชื่อและการเกิดขึ้นของศาลพันท้ายนรสิงห์ โดยจะแบ่งช่วงเวลาเป็น 3 ช่วง คือ

1. ก่อนปี พ.ศ. 2488 (ยุคเจ้าพ่อโคกขาม)
2. ช่วงปี พ.ศ. 2489-2540 (ยุคครูปั้นเจ้าพ่อพันท้ายเจ้าแม่ศรีนวล)
3. ช่วงปี พ.ศ. 2541-ปัจจุบัน (ยุคเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์และโชคกลาง)

ช่วงที่หนึ่ง ก่อนปี พ.ศ. 2488 (ยุคเจ้าพ่อโคกขาม)

การศึกษาประวัติความเป็นมาของการสร้างศาลพันท้ายนรสิงห์ ค่อนข้างมีความคลุมเครือ เนื่องจากยังคงมีความไม่ชัดเจนระหว่างความทรงจำของชาวบ้านกับเรื่องราวที่ถูกบันทึกในพงศาวดาร กล่าวคือ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขาเล่ม 2 (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

โปรดให้ชำระขึ้นใหม่) ได้บันทึกไว้ว่า

“ลุดส์กราชได้ 1066 ปีวอก ฉศก ขณะนั้นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสด็จด้วยเรือพระที่นั่งเอกชัย จะไปประพาสทรงเบ็ด ณ ปากน้ำเมืองสาครบุรี ครั้นเรือพระที่นั่งไปถึงตำบลโคกขาม และคลองที่นั่นคดเคี้ยววนัก และพันท้ายนรสิงห์ซึ่งถือท้ายเรือพระที่นั่งคัดแก้ไขมิทันที และศิระชะเรือพระที่นั่งนั้นโดนกระทบกิ่งไม้อันใหญ่เข้า ก็หักตกลงในน้ำ พันท้ายนรสิงห์เห็นดังนั้นก็ตกใจ จึงโดดขึ้นเสียจากเรือพระที่นั่ง และขึ้นอยู่บนฝั่งแล้วร้องกราบทูลพระกรุณาว่า ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าพระราชอาญาเป็นล้นเกล้า ขอจงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ทำศาลขึ้นที่นี้สูงประมาณเพียงตา แล้วจงตัดเอาศิระชะเข้าพระพุทธรเจ้ากับศิระชะเรือพระที่นั่งซึ่งหักตกน้ำลงไปนั้น ขึ้นบวงสรวงไว้ด้วยกันที่นี้ตามพระราชกำหนดในบทพระอัยการเกิด

จึงมีพระราชโองการตรัสว่า ไ้พันท้ายซึ่งโทษเอ็งนั้นถึงตายก็ขออยู่แล้ว แต่ทว่าบัดนี้กูจะยกโทษเสีย ไม่เอาโทษเอ็งแล้ว เอ็งจงคืนมาลงเรือไปด้วยกูเถิด ซึ่งศิระชะเรือที่หักนั้น กูจะทำต่อเอาใหม่ แล้วเอ็งอย่าวิตกเลย พันท้ายนรสิงห์จึงกราบทูลว่า ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดมิให้เอาโทษเข้าพระพุทธรเจ้านั้น พระเดชพระคุณหาที่สุตมิได้ แต่ทว่าจะเสียขนบธรรมเนียมในพระราชกำหนดกฎหมายไป และซึ่งสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะมาละพระราชกำหนดสำหรับแผ่นดินเสียดังนี้ ตูมิควรยิ่งนัก นานไปภายหน้า

เห็นว่าคนทั้งปวงจะล่วงครหาติเตียนดูหมิ่นได้ และ
พระเจ้าอยู่หัวอย่าทรงพระอาลัยแก่ข้าพระพุทธเจ้า
ผู้ถึงแก่กรรมโทษเลย จงทรงพระอาลัยถึงพระราช
ประเพณี อย่าให้เสียขนบธรรมเนียมไปนั้นดีกว่า อัน
พระราชกำหนดมีมาแต่โบราณนั้นว่า ถ้าและพันท่ายผู้ใด
ถือท่ายเรือพระที่นั่ง ให้ศิระเรือพระที่นั่งนั้นหัก ท่าน
ว่าพันท่ายผู้นั้นถึงมรณโทษ ให้ตัดศิระเสีย และพระ-
เจ้าอยู่หัวจงทรงพระกรุณาโปรดให้ตัดศิระข้าพระพุทธ-
เจ้าเสียตามโบราณราชกำหนดนั้นเถิด จึงมีพระราชดำรัส
สั่งให้พี่พายทั้งปวง บันมูลดินเป็นรูปพันท่ายนรสิงห์ขึ้น
แล้วก็ให้ตัดศิระรูปดินนั้นเสีย แล้วดำรัสว่าไอ้พันท่าย
ซึ่งโทษเอ็งถึงตายนั้น กูจะประหารชีวิตเอ็งเสีย พอเป็น
เหตุแทนตัวแล้ว เอ็งอย่าตายเลย จงกลับมาลงเรือไปด้วย
กับกูเถิด

พันท่ายนรสิงห์เห็นดังนั้น ก็มีความละอายนัก ด้วยกลัว
ว่าจะเสียพระราชกำหนดโดยธรรมเนียมโบราณไป เกรง
คนทั้งปวงจะครหาติเตียนดูหมิ่นในสมเด็จเจ้าอยู่หัว
แห่งตนได้สู้เสียสละชีวิตของตัวมิได้อาลัย จึงกราบทูลไป
ว่าขอพระราชทานซึ่งทรงพระกรุณาโปรดข้าพระพุทธเจ้า
ทั้งนี้ พระเดชพระคุณหาที่สุดมิได้ แต่ทว่าซึ่งตัดศิระรูป
ดินแทนตัวข้าพระพุทธเจ้าดังนี้ ดูเป็นทำเล่นไป คนทั้ง
หลายจะล่วงครหาติเตียนได้ ขอพระองค์จงทรงพระ
กรุณาโปรดตัดศิระข้าพระพุทธเจ้าเสียโดยฉันทจริง
เถิด อย่าให้เสียขนบธรรมเนียมในพระราชกำหนดไปเลย
ข้าพระพุทธเจ้าจะขอกราบทูลฝากบุตรภรรยาแล้วก็จะ

กราบถวายบังคมลาตายไปโดยลักษณะธาโทษอันกราบทูล
ไว้นั้น สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินตรัสได้ทรงฟังดังนั้น ก็ดำรัส
วิงวอนไปเป็นหลายครั้ง พันท้ายนรสิงห์ก็มิยอมอยู่
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาภาพแก่พันท้าย
นรสิงห์เป็นอันมาก จนกลั่นน้ำพระเนตรไว้มิได้ จำเป็น
จำทำตามพระราชกำหนด จึงดำรัสสั่งนายเพชรฆาตให้
ประหารชีวิตพันท้ายนรสิงห์เสีย แล้วให้ทำศาลขึ้นสูง
เพียงตา และให้เอาศิระษะพันท้ายนรสิงห์กับศิระษะเรือ
พระที่นั่งซึ่งหักนั้น ขึ้นพลีกรรมไว้ด้วยกันบนศาลนั้น
แล้วให้ออกเรือพระที่นั่งไปประพาสทรงเบ็ด ณ ปากน้ำ
เมืองสาครบุรี แล้วเสด็จกลับยังพระมหานคร และศาล
เทพารักษ์ที่ตำบลโคกขามนั้น ก็มีปรากฏมาตราบเท่าทุก
วันนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระราชดำริ
ว่า ณ คลองโคกขามนั้นคดเคี้ยวนัก คนทั้งปวงจะเดิน
เรือเข้าออกก็ยาก ต้องอ้อมวงไปไกลกันดารนัก ควรจะ
ให้ขุดลัดตัดเสียให้ตรงจึงจะชอบ อนึ่ง พันท้ายนรสิงห์
ซึ่งตายเสียนั้น เป็นคนสัตย์ซื่อ มั่นคงนัก สู้อะชีวิต มิได้
อาลัยกลัวว่าเราจะเสียพระราชประเพณีไป เรามีความ
เสียดายนัก ด้วยเป็นข้าหลวงเดิมมาแต่ก่อน อันจะหา
ผู้ซึ่งรักใคร่ ซื่อตรงต่อเจ้าเหมือนพันท้ายนรสิงห์นี้ยากนัก
แล้วดำรัสให้เอากเพ็ชรพันท้ายนรสิงห์นั้น มาแต่งการ
ฉาบปกิฉพระราชนาเพ็ชร และบุตรภรรยานั้นก็พระ-
ราชทานเงินทองสิ่งของเป็นอันมาก” (กรมศิลปากร,
2542, น.96)

ข้อความในพระราชพงศาวดารฯ ระบุว่ามีการตัดศีรษะ
พันท้ายนรสิงห์ และสร้างศาลเพียงตาบริเวณคลองโคกขาม ซึ่ง
เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในปีศักราช 1066 หรือ ปี พ.ศ.2247 สมัย
สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ 8 (พระเจ้าเสือ) หากศาลเพียงตาสร้าง
ในปี พ.ศ.2247 ตัวศาลคงมีความเก่าแก่และคงชำรุดพุงไปตาม
กาลเวลา ตั้งแต่ปี พ.ศ.2247 จนถึงการสร้างละครเวทีพันท้าย
นรสิงห์ในปี พ.ศ.2488 เป็นเวลานานถึง 241 ปี ดังนั้น ความทรง
จำของผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณคลองโคกขามเกี่ยวกับศาล
เพียงตาแห่งนี้จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เห็นว่าศาลพันท้าย
นรสิงห์ถูกรับรู้จากคนท้องถิ่นอย่างไร

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ชาวบ้าน ผู้วิจัยพยายามค้นหา
ผู้ที่มีอายุก่อนที่ละครเวทีพันท้ายนรสิงห์จะถูกสร้างขึ้น ซึ่งผู้นั้น
จะต้องเกิดก่อนปี พ.ศ.2488 (มีอายุมากกว่า 70 ปี) และต้องจดจำ
ศาลเพียงตาที่คลองโคกขามได้ แต่ผู้วิจัยพบแต่ผู้ดูแลศาลพันท้าย
นรสิงห์บริเวณปากคลองโคกขาม ซึ่งให้ข้อมูลว่า

“สมัยก่อนแถวนี้เปลี่ยว ศาลหลังแรกอยู่ติดน้ำ แต่พังลง
ไปแล้ว เพราะเรือเยอะ ตลิ่งมันพัง เรือบรรทุกมันวิ่งผ่าน
น้ำเลยเซาะตลิ่ง ศาลเป็นสังกะสี เสาทกตัน ในศาลไม่มี
อะไร หัวเรือก็ไม่มี เป็นศาลเพียงตา ไม่มีรูปปั้นพ่อพัน
ท้าย มีแต่หัวกะโหลกจระเข้ พอศาลพัง ก็เรือเขยิบเข้า
มา แล้วสร้างใหม่เป็นศาลไม้เล็ก ๆ ประมาณ พ.ศ.2500
ก็สร้างศาลใหม่อีก ใหญ่กว่าเดิม แล้วก็มีการปั้นเจ้าพ่อ
พันท้ายอยู่ในศาล ต่อมาก็เรือศาลใหม่ตั้ง แล้วสร้างศาล
ใหม่เป็นศาลปูน ปัจจุบันองค์การบริหารส่วนตำบลพัน
ท้ายนรสิงห์ใช้งบประมาณมาปรับปรุงก่อสร้างใหม่ ส่วน

ศาลไม้ที่เห็นอยู่ข้างหน้า เขามาสร้างผนังพันท่ายเรียง
แรก แล้วสร้างถวายเป็นอนุสถานประวัติศาสตร์
พันท่าย สมัยก่อนที่ผมไปหาปลาแถวนั้น แต่ก่อนมีคลอง
แคบ ๆ แถวนั้นกันดาร มีศาลเจ้าแม่ เขาเรียกสองอย่าง
เจ้าแม่ศรีนวล กับเจ้าแม่หัวนาเกลื้อ หัวนาเกลื้อคือหัว
ขึ้นชี้เกลื้อ สมัยก่อนถ้าเด็กสกปรกเขาจะบอกว่าย่าง
กับเด็กหัวนาเกลื้อ ตรงหน้าศาลเจ้าแม่เป็นดงกระถิน มี
ต้นแสมขาว ศาลอยู่ตรงกลาง ตอนหลังสร้างเป็น
สำนักสงฆ์เล็ก ๆ พระมีอยู่ 1-2 รูป ศาลตรงปากคลอง
โคกขาม ชาวบ้านจะเอาพายกับนมมาถวาย ประมาณ
เกือบ ๆ 30 ปีแล้ว ตั้งแต่ผมมาอยู่ พายเยอะถึงขนาด
ต้องเอาออกจำหน่าย เพราะไม่มีที่เก็บ ไก่มาทีหลัง เดี่ยว
นี้ไม่ค่อยมีคนมาไหว” (สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2559)

จากคำบอกเล่าข้างต้น ทำให้ทราบว่า ศาลบริเวณปาก
คลองโคกขามมีการสร้างมาแล้ว 5 รุ่น คือรุ่นแรกเป็นศาลไม้อยู่
ริมตลิ่ง รุ่นที่สองเป็นศาลไม้สร้างห่างจากที่แรกประมาณ 10
เมตร รุ่นที่สาม สร้างประมาณปี พ.ศ.2503 เป็นศาลไม้ขนาดใหญ่
คล้ายกับบ้านชั้นเดียวไม่ยกพื้น มีรูปปั้นเจ้าพ่อพันท่ายอยู่ข้างใน
ผู้สร้างเป็นคนไทยเชื้อสายจีน (นายวัฒน์ ะยศวิไล) ช่วงนี้จะมีการ
ทำป้ายชื่อศาลพันท่ายนรสิงห์พร้อมกับภาษาจีน (ดูภาพประกอบ
ข้างล่าง) รุ่นที่สี่ เป็นศาลปูน สร้างขึ้นใหม่หลังจากศาลไม้พุพัง
ลง รุ่นที่ห้า เป็นศาลปูนหลังคาทรงไทย ข้อสังเกตประการหนึ่งคือ
รูปปั้น พันท่ายนรสิงห์เริ่มปรากฏหลังจากมีการสร้างละครเวทีใน
ปี พ.ศ.2488 และสร้างภาพยนตร์พันท่ายนรสิงห์ในปี พ.ศ.2493
อย่างไรก็ตาม สันนิษฐานว่าก่อนที่จะมีการสร้างละครเวทีและ

ภาพยนตร์ ศาลเพียงตาที่ปรากฏอยู่บริเวณปากคลองโคกขามและบริเวณ ส่วนในของคลองโคกขามก่อนที่จะออกทะเล ศาลเพียงตานี้ไม่มี ชื่อว่าพันท้ายนรสิงห์ มีแต่เพียงชื่อเจ้าพ่อโคกขาม และเจ้าแม่หัวนาเกลือที่อยู่ใต้ต้นเสมช้าว ซึ่งบริเวณนั้นเป็นท่าจอดเรือสำหรับชาวบ้านที่จะเดินทางต่อไปยังชายทะเล (ปัจจุบันบริเวณนี้คือที่ตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์)

ในบันทึกของหลวงวิศาลดรุณกร หรือ อั้น สาริกบุตร¹ (สมัยรัชกาลที่ 7) ซึ่งเดินทางมายังคลอง โคกขามเมื่อประมาณ 80 ปีก่อน อธิบายว่า ได้พบเจ้าอาวาสในสมัยนั้นคือพระอาจารย์นิ่ม เล่าว่าศาลพันท้ายนรสิงห์อยู่ห่างออกไปจากวัดก่อนจะออกทะเล เป็นศาลที่ห่างไกล อยู่ในที่เปลี่ยว เดินทางลำบาก ต้องใช้เวลาเดินทางจากวัดโคกขามไปถึงตัวศาลประมาณ 6 ชั่วโมง หลวงวิศาลดรุณกรวางแผนเดินทางก่อนเที่ยง มีคนพายเรือไปด้วย 4 คน ผู้นำทางคือผู้ใหญ่บ้านชื่อสาย แต่เมื่อเดินทางไปครึ่งทางก็ต้องเปลี่ยนไปเป็นทางบก เพราะคลองแคบแค้วและอ้อม คณะของหลวงวิศาลดรุณกรเดินผ่านป่าที่ลุ่มไปจนถึงศาล ในบันทึกอธิบายสภาพของศาลว่า

“ศาลเจ้านี้ดูท่าทางไม่เป็นศาลเจ้าธรรมดา เพราะเอาต้น
เสมปัก 4 ต้นเป็นศาลเจ้า และหลังคามุงด้วยจาก
ระหว่างเสาทั้ง 4 ต้นนี้มีไม้ขวางผูกถึงกันและไม้ท่อน

¹ หลวงวิศาลดรุณกร (อั้น สาริกบุตร) อาจารย์สอนโรงเรียนพลศึกษาคนแรก และอาจารย์ผู้ปกครองโรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย ระหว่างปี 2465-2477 หลวงวิศาลดรุณกร เป็นศิษย์ของพระไชยโชคชกชนะ (อั้น) ครูมวยมือเยี่ยมจังหวัดพระนคร หนังสือที่แต่งโดย หลวงวิศาลดรุณกร คือคัมภีร์โหราศาสตร์ไทย

หนึ่งพาดอยู่ยาวประมาณ 2 ศอกคืบ ผู้ใหญ่บ้านสายบอก
ว่านี่เป็นหัวเรือพระที่นั่งที่หัก ไม้หัวเรือนี้เป็นรอยฉีกจาก
ท่อนใหญ่จริง วัดดูยาว 2 ศอก 6 นิ้ว กว้าง 10 นิ้ว เนื้อ
ละเอียดมาก คล้ายไม้ตะเคียน แต่ผู้เต็มที่แล้วเอาเล็บ
ขูดดูก็เกือบจะเป็นขุย และผู้ใหญ่บ้านบอกต่อไปว่า ศาล
เดิมผู้พังไปหมดแล้วจึงได้ช่วยกันทำศาลพระเพ็ชรรักษาหัว
เรือนี้ไว้ ข้าพเจ้าดูตลอดแล้ว จึงให้คนที่มาด้วยกันไป
ค้นหาเสา พบเสาดันหนึ่ง อยู่ใต้ดิน เสาใหญ่ขนาด 1 กำ
กึ่ง แต่ผู้จวนจะเป็นดินไปหมดแล้ว เสานี้จะเป็นเสาศาล
เจ้าหรือไม่ก็เหลือจะสันนิษฐาน”

อาจกล่าวได้ว่า การรับรู้เกี่ยวกับศาลพันท้ายนรสิงห์ก่อน
ปี พ.ศ.2488 ก่อนข้างกลางเดือน มีแต่บันทึกของหลวงวิศาลตรุณ
กรที่เล่าถึงศาลหัวเรือหัก และเรื่องเล่าของชาวบ้านที่พูดถึงศาล
เพียงตาสองแห่ง คือ ศาลปากคลองโคกขามและศาลเจ้าแม่หัวนา
เกลือ ซึ่งปรากฏอยู่ในภูมิประเทศที่ทุรกันดาร และเป็นที่เคารพ
บูชาของชาวเรือที่เดินทางสัญจรผ่านไปมา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาล
ทั้งสองแห่งนี้มีชื่อว่า เจ้าพ่อโคกขามและเจ้าแม่หัวนาเกลือ แต่
ทั้งสองศาลนี้กลายเป็นหลักฐานทางวัตถุที่คนรุ่นต่อมาใช้เป็น
สัญลักษณ์ของพันท้ายนรสิงห์และเจ้าแม่ศรีนวล ซึ่งเป็นตัวละคร
เอกในละครเวทีและภาพยนตร์ที่นิพนธ์โดยพระเจ้าวรวงศ์เธอ
พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล เนื้อเรื่องในละครและภาพยนตร์ได้
พูดถึงเมียของพันท้ายนรสิงห์ที่ชื่อศรีนวล ซึ่งชื่อนี้ไม่ปรากฏอยู่
ในพงศาวดารและเอกสารทางประวัติศาสตร์ใด ๆ แต่ในการรับรู้
ของชาวบ้าน พันท้ายนรสิงห์กับแม่ศรีนวลคือสามีภรรยาที่มีตัวตน
จริงเหมือนกับเนื้อเรื่องของละครเวทีและภาพยนตร์ การรับรู้นี้คือ

สิ่งสำคัญที่ทำให้ศาลเพียงตาบริเวณปากคลองโคกขามกลายเป็นศาลเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ และศาลเจ้าแม่หัวนาเกลือถูกเรียกใหม่เป็นเจ้าแม่ศรีนวล

ช่วงที่สอง พ.ศ.2489-2540 (พันท้ายนรสิงห์และแม่ศรีนวลในสื่อบันเทิง)

ช่วงเวลาประมาณ 50 ปีนี้เป็นช่วงที่ชาวบ้านนับถือพันท้ายนรสิงห์ในฐานะ “เจ้าพ่อที่ศักดิ์สิทธิ์” ถือเป็นช่วงบ่มเพาะความเชื่อ ความศรัทธา และความศรัทธิต่อเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์และเจ้าแม่ศรีนวล ซึ่งคนในท้องถิ่นสมุทรสาครได้รับรู้เรื่องราวของพันท้ายฯและแม่ศรีนวลผ่านสื่อสมัยใหม่ ทั้งละครเวที ละครโทรทัศน์ และภาพยนตร์ เรื่องราวจากสื่อเหล่านี้ทำให้พันท้ายฯ และแม่ศรีนวลกลายเป็นบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ถูกเชิดชูยกย่องในความซื่อสัตย์ และเมื่อวันที่ 4 มกราคม พ.ศ. 2498 (5 ปี หลังจากมีการสร้างภาพยนตร์พันท้ายนรสิงห์) กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนศาลเพียงตาบริเวณคลองโคกขามเป็นโบราณสถานของชาติ ในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 72 ตอนที่ 2 โดยมีเนื้อที่ประมาณ 100 ไร่ ซึ่งต่อมาได้มีการสร้างเป็นอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ และมีการสร้างศาลขึ้นใหม่

ในช่วงเวลานี้ มีการสร้างศาลพันท้ายนรสิงห์ในสมุทรสาครทั้งหมด 4 แห่ง คือ หนึ่ง ศาลปากคลอง โคกขาม สอง ศาลในอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ สาม ศาลในวัดโคกขาม และ สี่ ศาลในวัดพันท้าย นรสิงห์ ศาลทั้งสี่แห่งนี้ เป็นสัญลักษณ์ของความศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านจะมาราบไหว้บูชาเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ โดยการตั้งโมสามจบและท่องคาถาบูชาด้วยข้อความข้างล่างนี้

“พ่อพันท้ายนรสิงห์ เทวา สิทธิ ประสิทธิเม มหาลาโภ
ทุติยัมปิ พ่อพันท้ายนรสิงห์ เทวา สิทธิ ประสิทธิเม
มหาลาโภ
ตะติยัมปิ พ่อพันท้ายนรสิงห์ เทวา สิทธิ ประสิทธิเม
มหาลาโภ”

จากคาถาข้างต้น ทำให้เห็นว่าพันท้ายนรสิงห์ได้เปลี่ยน
ความหมายไปเป็น “เจ้าพ่อ” ที่ศักดิ์สิทธิ์ และมีอำนาจดลบันดาล
ให้เกิดผลสำเร็จในเรื่องโชคลาภความร่ำรวย โดยเฉพาะการขอ
ให้ถูกหวยและได้เงินทอง ในช่วงใกล้วันหวยออก ชาวบ้านจะมา
ขอเลขให้เจ้าพ่อพันท้ายฯช่วยให้สมหวัง ถูกรางวัลจากการซื้อ
หวย เมื่อถูกหวยแล้วก็จะนำเครื่องสักการะบูชามาถวายเจ้าพ่อ
พันท้ายนรสิงห์

1. ศาลพันท้ายนรสิงห์ปากคลองโคกขาม

ตั้งอยู่บริเวณปากคลองโคกขามเชื่อมกับคลองมหาชัย
ในตำบลพันท้ายนรสิงห์ ภายในศาลจะมีรูปปั้นพันท้ายนรสิงห์
ความสูงประมาณ 4 ฟุต แต่งชุดทหารโบราณ มือซ้ายถือพาย
ด้านข้างรูปปั้นมีคาถาบูชาเจ้าพ่อพันท้ายฯ ด้านหลังของรูปปั้น
พันท้าย มีโต๊ะบูชาหัวเรือ พระพุทธรูป กุมารทอง หัวฤๅษี กะโหลก
จระเข้ และของแก้บนประเภทไม้พาย นวม ดาบ ชุดทหาร และ
ไก่ ตัวศาลหลังปัจจุบันได้งอกก่อสร้างมาจากองค์การบริหารส่วน
ตำบลพันท้ายนรสิงห์ บริเวณด้านหน้าศาลมีศาลเพียงตา ทำด้วย
ไม้ สร้างโดยทีมงานภาพยนตร์พันท้ายนรสิงห์เมื่อปี พ.ศ.2498
ด้านซ้ายของศาลเป็นศาลเก่ารุ่นที่ 4 มีพระพุทธรูปและของแก้บน
อยู่ด้านใน ใกล้ ๆ กันเป็นบ้านพักของคนดูแลศาล บริเวณริมตลิ่ง

ด้านหน้าติดกับคลองมหาชัยและด้านข้างริมคลองโคกขามมีการสร้างเขื่อนคอนกรีตป้องกันดินทรุด สร้างโดยบริษัทอุตสาหกรรมพันท้ายนรสิงห์ สิ้นค้าพื้นเมืองจำกัด เมื่อปี พ.ศ.2540

2. ศาลพันท้ายนรสิงห์ในวัดโคกขาม

บริเวณหน้าโบสถ์เก่าของวัดโคกขาม มีศาลพันท้ายนรสิงห์ ซึ่งชาวบ้านเล่าว่าสมัยก่อนเป็นศาลไม้มีระเบียบ หลังคาทรงไทย ปัจจุบันปรับปรุงสร้างใหม่เป็นศาลปูนกว้างประมาณ 6-7 เมตร ภายในศาลจะมีรูปปั้นพันท้ายนรสิงห์แต่งชุดทหารโบราณ มือถือพายยืนอยู่บนเรือ ด้านขวามีรูปปั้นพระเจ้าเสือ ด้านซ้ายจะเป็นแท่นบูชากุมารทอง นอกจากนั้นบริเวณด้านหน้าโบสถ์เก่าของวัดโคกขามจะมีรูปปั้นพันท้ายนรสิงห์ขนาดใหญ่สูงเท่าคนจริง ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์จะมีการจัดงานประจำปีของวัดโคกขาม ถือเป็นช่วงบูชาเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ ชาวบ้านละแวกวัดโคกขามจะมาราบไหว้บูชาบนบานศาลกล่าว และขอให้เจ้าพ่อพันท้ายฯช่วยคุ้มครองให้ปลอดภัย ช่วยให้หายป่วยจากโรคภัยไข้เจ็บและประสบความสำเร็จในสิ่งต่าง ๆ โดยเฉพาะการขอให้ถูกหวย ถ้าได้ตามคำขอก็จะมาแก้บนด้วยละคร เรื่องเดียวที่ชาวบ้านจะไม่มาขอคือการไม่ต้องเป็นทหาร ชายหนุ่มที่ถึงวัยเกณฑ์ทหารจะไม่มาขอให้เจ้าพ่อพันท้ายฯช่วย เวลาเดินผ่านศาลจะไม่ไหว้ไม่ทักทาย ไม่เดินผ่าน เวลาขับรถผ่านศาลจะไม่บีบแตรในช่วงการเกณฑ์ทหาร

ความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ ชาวบ้านอธิบายว่า

“ไปไหนมาไหนก็บอก ขึ้นโรงขึ้นศาลก็อย่าให้แพ้ ให้นาย

เมตตา บางคนเขาก็หลุด แต่ว่าเวลาไปเกณฑ์ทหาร
เด็ก ๆ แถวนี้อาจจะไม่ผ่านนะ สมมติว่าถ้าบ้านอยู่ข้างใน
เนี่ย จะไปเลย ไม่ทัก ถ้าใครทักหรือยกมือไหว้ ไม่เคย
พลาด ได้ใบแดง ก็เหมือนกับปาฏิหาริย์นั่นแหละ ถ้า
ใครอยากลองแบบภูระดับนี้แล้วใครจะเอามาเป็นทหาร
คือความสูงก็ได้อยู่ แต่หน้าอกเข้อ้วน ก็จับได้ใบแดง
ขนาดหุ่นไม่น่าเป็นยังเป็นเลย เวลาไปจะไม่ทัก ไม่บีบแตร
แต่ไอ้คนนั้นมันบีบแตร แล้วบอกว่า พ่อครับไปละนะ
ทหารเอกกรุงศรีเก่า ก็โดนละ ใครจะเกณฑ์ทหารห้ามทัก
จะออกไปตรงไหนก็ไป ลูกชายเกณฑ์ทหารก็ไปออกนูน
ไม่ผ่านเลย ถ้าทักส่วนมากจะจับได้ใบแดงเลย ช่วงเมษา
จะไม่มีการทักใครผ่านท่าน ไม่มอง ไม่นึกถึง ห้ามนึก”
(สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2558)

ภายในศาลจะมีป้ายคาถาบูชาพันท้ายนรสิงห์ แต่จะไม่
มีคำว่า “มหาลาภ” ต่อท้ายเหมือนกับคาถาที่พบในศาลพันท้าย
นรสิงห์ที่อื่น นอกจากนั้นยังมีการเขียนวิธีการบูชาเจ้าพ่อพันท้าย
นรสิงห์ด้วยมาลัยดอกดาวเรือง และสิ่งของต้องห้าม ได้แก่
น้อยหน้า ละมุด มังคุด มะเฟือง มะไฟ และของร้อน

3. ศาลพันท้ายนรสิงห์ในวัดพันท้ายนรสิงห์

วัดพันท้ายนรสิงห์ (ชื่อเดิมคือวัดพิชัยผลาประชาราม)
ตั้งอยู่ริมถนนพระรามสอง หมู่ 5 ตำบลบางน้ำจืด บริเวณหน้าวัด
จะมีศาลพันท้ายนรสิงห์อยู่ข้าง ๆ วิหารหลวงปู่ผล ตัวศาลสร้าง
เมื่อปี พ.ศ.2527 เป็นศาลาปูน หลังคาทรงไทยจตุรมุข หน้าจั่ว
ด้านหน้าเขียนว่า “วิหารท่านพ่อพันท้ายนรสิงห์” ภายในมีรูป

ปั้นพันท้ายนรสิงห์กับแม่ศรีนวลยืนคู่กัน ด้านหน้ารูปปั้นมีป้ายข้อความคาถาบูชาพ่อพันท้ายนรสิงห์ เหมือนกับที่ศาลในวัดโคกขาม เจ้าอาวาสวัดพันท้ายนรสิงห์เล่าว่าศาลพันท้ายนรสิงห์ที่อยู่ในวัดสร้างขึ้นโดยพลเอกอาทิตย์ กำลังเอก (สัมภาษณ์, 4 พฤศจิกายน 2558)

4. ศาลพันท้ายนรสิงห์ในอุทยานประวัติศาสตร์ พันท้ายนรสิงห์

ตำบลพันท้ายนรสิงห์ หมู่ 3 เป็นที่ตั้งอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ในปัจจุบัน บริเวณนี้เคยเป็นที่ตั้งของศาลเพียงตาของเจ้าแม่หัวนาเกลือ ซึ่งอยู่บริเวณริมคลองโคกขามห่างจากวัดโคกขามประมาณ 4 กิโลเมตร บริเวณนี้เชื่อว่าเป็นที่ประหารชีวิตพันท้ายนรสิงห์ และเป็นที่ตั้งของศาลเพียงตาของจริง ส่วนศาลพันท้ายนรสิงห์ในที่อื่น ถือว่าเป็นศาลจำลอง ในปี พ.ศ.2498 กรมศิลปากรเข้ามาสำรวจพื้นที่และขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ได้มีการพัฒนาพื้นที่และสร้างศาลขึ้นมาใหม่ในปี พ.ศ.2541 อาคารของศาลเป็นรูปทรงจตุรมุข มีบันไดขึ้นสามด้าน ภายในศาลมีรูปปั้นพันท้ายนรสิงห์สวมชุดทหารโบราณ มือซ้าย ถือพาย บริเวณรอบศาลยังมีอาคารสองหลังอยู่ทางทิศตะวันตก หลังแรกเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางต่าง ๆ หลังที่สองเป็นอาคารฉายภาพยนตร์ ด้านหน้าศาลเป็นลานมุงหลังโค้ง มีรูปปั้นพันท้ายนรสิงห์ หน้าบันไดขึ้นศาลจะมีรูปปั้นข้างสองตัว ด้านหลังเป็นคลองโคกขาม และมีศาลเพียงตาเรียงกัน 3 หลัง ได้แก่ ศาลพันท้ายนรสิงห์ ศาลแม่ศรีนวล และศาลหัวจระเข้ ด้านหน้าศาลจะมีต้นแสมโบราณและหลักประหาร ถัดจากหลักประหารจะเป็นศาลพระเจ้าเสือ ถัดจากศาลเพียงตาไปทางทิศตะวันออกเป็น

ศาลาที่สร้างคลุมเรือโบราณ ผู้ที่มากราบไหว้เจ้าพ่อพันท้ายฯจะ นิยมนำไก่มาถวาย สิ่งของอื่น ๆ ที่มาถวายได้แก่ พาย นวม ดาบ ระฆังเงินและระฆังทอง คนที่ถวายไม้พายจะมีการเขียนชื่อตัวเอง ไว้บนพายด้วย คนที่ถวายระฆังจะเขียนชื่อตัวเองลงในกระดาด ที่ผูกติดกับระฆัง เพื่อขอพรจากเจ้าพ่อพันท้ายฯ ความหมายของ ระฆังคือคำอธิษฐานขอพรที่ส่งเสียงดังกังวานไปถึงพันท้ายนรสิงห์ ที่เป็นเทพเจ้า และหมายถึงมีชื่อเสียงร่ำลือระบือไกล เงินไหลมา นองทองไหลมากรอง

นายชลอ ปราสาททอง เจ้าของร้านจำหน่ายผลไม้สำหรับ บูชาพันท้ายนรสิงห์ เป็นผู้เลื่อมใสเคารพบูชาพันท้ายนรสิงห์มา เป็นเวลานาน ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการถวายไก่ให้พันท้ายนรสิงห์ว่า

“ผมทำตรงนี้ขึ้นมาเพื่อที่อยากให้มีเอกลักษณ์ ใครไป ไครมาก็จำได้ ถ้าเราจะหาบุคคลเวยบางอย่างให้คนไม่ มงมาย ผมไม่ยากให้คนที่เข้ามาในสถานที่นี้แล้วต้อง มงมายกับเรื่องที่ 1.มองไม่เห็น 2.พิสูจน์ไม่ได้ 3.จับต้อง ไม่ได้ ผมไม่ยากให้เป็นอย่างนั้น อยากให้อยู่กับโลก บัจุบัน ทุกอย่างต้องจับต้องได้ ต้องพิสูจน์ได้ และต้อง ไม่มงมาย ทำไมผมต้องเอาไก่เข้ามา เพราะผมคิดว่า 1.คนสมัยก่อนเขาเลี้ยงไก่เอาไว้กิน บางครั้งก็เอาไว้ชน กันบ้าง ตัวผู้ก็เอาไว้ตี คราวนี้เรามาดูพฤติกรรมของไก่ ไก่ตื่นเช้า นอนดึก เพราะฉะนั้นไก่ขยันในการทำมาหากิน เพราะเขาตื่นมาเขาไม่ได้มานั่งจับเจ้า เขาตื่นเขาขันเลย หากิน ไก่ขยัน ไก่มีความอดทน อดทนในที่นี้คือการ ดำรงชีวิตของเขาอยู่ แล้วเขาหาอาหารการกินของเขา นอกจากเขายังมีลูก ยังต้องหาอาหารให้ลูกอีก นอกจาก

ขยัน อดทน ยังมีความมานะ มีความพยายาม ในการที่
เขาจะดำรงชีวิตของเขา เพราะการหากินของเขาอยู่ใน
พื้นที่จำกัด เขาไม่ได้ออกไปหากินเป็นกิโล หากินในรั้ว
บ้านเขา เพราะถ้าออกไปข้างนอกเขารู้ว่ามีอันตราย
เพราะฉะนั้นในวงพื้นที่จำกัดของเขา ทำไมเขาหากินได้
ทุกวัน เขาอดทนต่อการดำรงชีวิต อดทนต่อสิ่งแวดล้อม
ทั้งหมด ดังนั้นกุศโลบายของผมคือต้องการให้คนมีความ
ขยัน อดทน มานะ พยายาม นี่คือนิยามธรรมที่เอาไว้
ให้ แต่คนมันไม่ได้มองถึงจุดนี้ เขามากันทั่ว ๆ ไป เขามอง
กันว่า มาหาพ่อพันท้ายนรสิงห์แล้วมาขอเลข มาขอโชค
ลาภ ผมถามว่า ชีวิตทั้งชีวิตเราต้องมานั่งขอกับสิ่ง
ศักดิ์สิทธิ์อย่างนี้ไปตลอดชีวิตหรือ ทำไมเราถึงไม่ขยัน
ไม่อดทน ไม่มานะ ไม่พยายามในการดำรงชีวิตของเรา
ทำไมเราไม่ใช้ความพยายามให้มันสุด ๆ เสียก่อน เมื่อมัน
ไม่ได้เราค่อยไปร้องขอต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ นี่คือนิสัยที่ผมเอา
เข้ามา แล้วให้คนได้เข้าใจในวิถีชีวิตของไก่เสียก่อน ถ้า
คุณมาบนบานศาลกล่าวที่นี่ เราก็ไม่รู้จะเอาอะไรถวาย
ท่าน คนก็จะเอาหัวหมู เอาเบ็ด ไก่ ผลไม้ ขนม มา มัน
ก็ซ้ำซาก หมดยวันมันก็หายไปแล้ว มันไม่มีอะไรที่เป็น
สัญลักษณ์หรืออยู่คงทนกับศาล ผมจึงเอาไก่ ไม่ได้เอาไก่
เป็น เอาไก่ปูนปั้น มันก็จะอยู่กับศาลไปตลอด ที่นี้ไก่นับ
ไม่ถ้วน พ่อไก่มันมากเข้า ทุกคนมาเห็น แสดงว่าท่านพ่อ
พันท้ายนรสิงห์ท่านศักดิ์สิทธิ์ สามารถดลบันดาลประทาน
พรให้คุณคนหนึ่งได้รับในสิ่งที่เขาปรารถนา เขาถึงนำ
มาถวาย” (สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2558)

นอกจากนั้น ยังมีการถวายเรือและช้าง นายชลออธิบาย

ว่า

“ส่วนเรือ จะเป็นเรืออะไรก็ได้ทุกประเภท ถ้ามว่าทำไม ต้องเรือ เพราะพันท้ายนรสิงห์คือนายท้ายเรือพระที่นั่ง เอกชัย เพราะฉะนั้น สัญลักษณ์ของท่านก็คือเรือ เรามีความเชื่อว่าถ้าได้นำเรือมาถวาย เราจะมีความอุดมสมบูรณ์ เพราะเรือได้บรรทุกสินค้าไปค้าขายต่างบ้านต่างเมือง ไปขนเงินขนทอง เข้าบ้านเข้าช่อง ต่อมาคือช้าง ผมก็เป็นคนเอาเข้ามาอีก พวกนี้ทุกสิ่งทุกอย่างผมเป็นคนริเริ่มเอาเข้ามา ผมให้เอาช้างมาถวายเพราะ 1.ช้างเป็นสัตว์ตระกูลสูง เป็นสัตว์คู่บ้านคู่เมือง มีอายุยืน มีความอดทน มีความแข็งแรง เพราะฉะนั้นใครอยากได้ ก็ต้องดูในสิ่งที่เราบนด้วย ไม่ใช่ว่าขอถูกหวยสองตัวแล้วซื้อช้างมาถวาย มันไม่ได้ ต้องในจำนวนที่มาก ที่สำเร็จไปสองคู่เนี่ย เกือบ ๆ 20 ล้านนะ เขาจึงเอามาให้ได้ เพราะช้างคู่หนึ่งแสนกว่าบาท สูงเท่าตัวคน ใครขอคนนั้นเอาไป อย่างเช่น ชายที่ขายทาง หรือประมุขงานจำนวนมาก ๆ สิ่งศักดิ์สิทธิ์เขาก็ช่วยประทานพรให้สำหรับผู้ที่คิดดีทำดี มีจิตใจที่เมตตา โอบอ้อมอารี ถ้าคนไม่ดีท่าน ไม่ให้นะ นี่ในเรื่องของวัตถุที่นำมาถวายให้กับพ่อพันท้ายฯ แสดงว่าท่านศักดิ์สิทธิ์” (สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2558)

นายปรีชา ศิริแสงอารำพี ประธานหอการค้าจังหวัดสมุทรสาคร กล่าวถึงการเก็บนด้วยไถ่ว่า

“คนที่มาบนบานศาลกล่าว ถ้าสมมติแก้อย่างนั้นแก้อย่างนี้ได้ ก็เอาไก่อมาถวาย มีคนบนบานเป็น 20 ล้านมาไหว้กันว่า คนที่เป็นหนี้ขอเอาเงินมาคืนด้วย ยังไม่ถึงบ้าน เอาเงินมาคืนละ รุ่งเช้าไก่อคู่ใหญ่มาเลย ทั้งนั้นแหละ พวกที่บนบานศาลกล่าวประสบผลทั้งนั้น ไก่ตัวเป็นหมื่นตัวเบ้อเรอเลย ไก่จะเต็ม ที่ร้อยไร่นี้ไก่เต็มไปหมด” (สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2558)

ปัจจุบัน บริเวณอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์จะมีร้านจำหน่ายและสั่งทำรูปปั้นไก่ ซึ่งมีราคาแตกต่างกันไปตามขนาดและวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ทำ ผู้ที่มาไหว้ขอให้เจ้าพ่อพันท้ายฯ ช่วยและประสบผลสำเร็จจะกลับมาถวายไก่ให้เจ้าพ่อ พื้นที่ในอุทยานจึงเต็มไปด้วยรูปปั้นไก่จำนวนมาก

ช่วงที่สาม ปี พ.ศ.2541-ปัจจุบัน (ยุคเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์และโศกสาก)

หลังจากปี พ.ศ.2541 เป็นต้นมา ศาลพันท้ายนรสิงห์ในอุทยานประวัติศาสตร์ได้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดสมุทรสาคร พันท้ายนรสิงห์ได้เป็นสัญลักษณ์ขององค์การบริหารส่วนตำบล และทางจังหวัดได้ร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่องค์การบริหารส่วนตำบลพันท้ายนรสิงห์ หอการค้าจังหวัด สำนักงานการท่องเที่ยว และมูลนิธิพันท้ายนรสิงห์ จัดกิจกรรมทางวัฒนธรรม มหรสพและสันตนาการต่าง ๆ ให้สอดคล้องกับความหมายความซื่อสัตย์ ความจงรักภักดี และการเป็นนักรบของพันท้ายนรสิงห์ เช่น มหรสพมวยไทย การจดทะเบียนสมรสวิวาห์แห่งความซื่อสัตย์ ฯลฯ ทุกวันเสาร์จะมีการทำบุญเลี้ยง

พระบริเวณริมคลองโคกขามหน้าศาลเพียงตา งานสำคัญคืองานประจำปีในเดือนกุมภาพันธ์ (ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3) ในปี พ.ศ.2559 เริ่มมีกิจกรรมศิลปะและวัฒนธรรมบริเวณบ้านเรือนไทย เช่น การแสดงดนตรีไทยและศิลปะของนักเรียนทุกวันอาทิตย์ มูลนิธิฯ มีแผนที่จะพัฒนาบ้านเรือนไทยให้เป็นพิพิธภัณฑ์และแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

มูลนิธิพันท้ายนรสิงห์จดทะเบียนก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2554 เป็นองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการและออกกฎระเบียบต่าง ๆ ในการจัดกิจกรรมและการใช้พื้นที่บริเวณศาลพันท้ายนรสิงห์ ร้านค้าในอุทยานประวัติศาสตร์มีทั้งสิ้น 9 หลัง จะแบ่งให้ชุมชน 8 หมู่ในตำบลพันท้ายนรสิงห์ หมู่ละ 1 หลัง เพื่อเข้ามาจำหน่ายสินค้าแก่นักท่องเที่ยว ส่วนที่เหลืออีก 1 หลัง จะให้เอกชนประมูล เงินรายได้ของมูลนิธิประมาณเดือนละไม่ต่ำกว่าล้านบาท จะมาจากเงินทำบุญของชาวบ้านและการจำหน่ายวัตถุมงคล รายได้จะนำไปใช้เกี่ยวกับการพัฒนาอาคารสถานที่ รายได้ส่วนหนึ่งจะนำไปช่วยเหลือสังคม เช่น เป็นทุนการศึกษาให้กับนักเรียน ซื้อข้าวสารให้โรงเรียน ให้ผู้ยากไร้และวัดต่างๆ และมอบเงินให้โรงพยาบาล

นอกจากนั้น รายได้จะนำไปเป็นทุนสร้างวัตถุมงคล เช่น รูปหล่อและเหรียญพันท้ายนรสิงห์รุ่นต่าง ๆ (รุ่นโภคทรัพย์ รุ่นบารมี) รวมทั้งผลิตรูปมงคล 3 กษัตริย์สำหรับบูชาพันท้ายนรสิงห์ ได้แก่ รูปทอง รูปเงิน รูปนาค รูปแต่ละประเภทจะมีความหมาย รูปทองหมายถึงความเป็นสิริมงคล รูปเงินหมายถึงความมั่งมีศรีสุข รูปนาคหมายถึงความสมบูรณ์พูนผล แผ่นป้ายโฆษณารูป 3 ชิดจะมีข้อความว่า “ขอให้ธุรกิจการค้าของท่านเจริญรุ่งเรือง นำพาทรัพย์สินเงินทองเข้าบ้าน” ข้อความนี้บ่งบอกให้ทราบว่

กลุ่มเป้าหมายที่จะมาซื้อรูปมงคลคือกลุ่มพ่อค้านักธุรกิจ ซึ่งถือเป็นกลุ่มที่มีกำลังซื้อและมีบทบาทสำคัญทางสังคมและเศรษฐกิจของสมุทรสาคร หากพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างมูลนิธิฯ กับกลุ่มคนที่มากราบไหว้พันท้ายนรสิงห์ จะพบว่ากลุ่มข้าราชการท้องถิ่นเขตชุมชนพันท้ายนรสิงห์ในฐานะ “เทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์” ส่วนพ่อค้าและนักธุรกิจเอกชนยกย่องพันท้ายนรสิงห์ให้เป็น “เทพเจ้าแห่งความมั่งคั่งร่ำรวย” เพราะประธานมูลนิธิพันท้ายนรสิงห์ คือนายกองคึกการบริหารส่วนตำบลพันท้ายนรสิงห์ ส่วนกรรมการมูลนิธิเป็นข้าราชการและนักธุรกิจท้องถิ่น ความหมายของพันท้ายนรสิงห์จึงมีสองความหมายซ้อนทับกันอยู่

ความหมายของพันท้ายนรสิงห์ภายใต้ระบบการบริหารจัดการยุคใหม่ พยายามนำเรื่องความซื่อสัตย์มาใช้ ดังคำอธิบายของนายชลอที่ว่า

“พ่อพันท้ายไม่ใช่เป็นนักรบ แต่เป็นคนที่มีความซื่อสัตย์ สุจริต มีความซื่อตรงต่อหน้าที่ เป็นคนที่เคารพในกฎหมาย ท่านรักและเทิดทูนพระมหากษัตริย์ รักสถาบันอย่างนี้ยิ่งดีใหญ่ เข้ากับยุคสมัยของเรา เพราะเดี๋ยวนี้คนเราไม่ค่อยซื่อสัตย์ ไม่ซื่อตรงต่อหน้าที่ ไม่ค่อยเคารพกฎหมาย ไม่รักประเทศชาติหรือสถาบันพระมหากษัตริย์ มันจึงวุ่นวายแบบนี้ เราจึงยกย่องท่าน ดีใจสุดๆ ที่เราได้มีบรรพบุรุษอย่างนี้ ทำให้จังหวัดสมุทรสาครนั้นมีชื่อเสียง นอกจากท่านจะเป็นคนซื่อสัตย์ ซื่อตรงต่อหน้าที่เคารพในกฎหมาย เมื่อท่านเสียชีวิต ผู้คนจึงยกย่องให้ท่านเป็นเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ คนเดียวในโลกที่เป็นอย่างนี้ แล้วการตายของเหล่าทหารทั้งหลาย

หรือองค์พระมหากษัตริย์ทั้งหลายตั้งแต่อดีตมา ไม่มีใครยอมตายเหมือนอย่างพันท้ายนรสิงห์ แล้วเขาเป็นคนธรรมดาสามัญชน แล้วทำไมเขาถึงทำได้อย่างนั้น เราสมควรที่จะทำตามมั๊ย อันนี้มันเป็นเรื่องข้อคิด อย่างนั้น การกราบไหว้ของเรา เรากราบไหว้ด้วยความเชื่อ เราเชื่อว่าท่านศักดิ์สิทธิ์ เราเกิดความศรัทธาต่อท่าน เมื่อสองอย่างมันมาบวกกัน มันจึงเกิดปาฏิหาริย์ขึ้น เมื่อคนเข้ามาขอบารมีท่าน ท่านก็จะให้ความช่วยเหลือ ให้ความคุ้มครอง” (สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2558)

ถึงแม้ว่า ความซื่อสัตย์ของพันท้ายนรสิงห์จะมีคุณค่า และเป็นสิ่งสำคัญสำหรับข้าราชการ แต่ในความหมายของพ่อค้าประชาชนทั่วไป พันท้ายนรสิงห์ยังเป็นเจ้าพ่อ เป็นเทพเจ้าที่ศักดิ์สิทธิ์ มีบารมี สามารถดลบันดาลให้เกิดความสำเร็จ ความร่ำรวย โดยเฉพาะเรื่องโชคลาภ ตัวอย่างเช่น คำโฆษณาของร้านขายผลไม้สำหรับบูชาเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ มีข้อความว่า

“ความเชื่อ ศรัทธา จากมหาประชาชนที่มอบให้พันท้ายนรสิงห์ เทพแห่งความซื่อสัตย์ วีรบุรุษแห่งสยาม ชื่อถวายกลับไปรวย (ชื่อผลไม้) ด้วยอำนาจบารมีของพ่อพันท้ายนรสิงห์ จึงบันดาลโชคลาภ ความสุข หน้าที่การงานแก่มหาประชาชนที่มีความเชื่อและศรัทธาในองค์พ่อพันท้าย”

คุณยายวัย 84 ปี ที่เคยเป็นเจ้าของที่ดินในเขตอุทยานประวัติศาสตร์ฯ เล่าว่าในช่วงใกล้วันหวยออกจะมีคนจำนวนมาก

มาขอเลข โดยเฉพาะเวลากลางคืน จะเข้ามาชุดที่เรือไม่จำลอง เพื่อหาเลขและนำไปซื้อหวย (สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2559) สอดคล้องกับข่าวที่นำเสนอในเวปไซต์เอ็มไทยเรื่อง “คอบวยแน่น ศาลพันท้ายนรสิงห์ จังหวัดสมุทรสาคร” ความว่า

“คอบวยแห่กราบไหว้ขอเลขเด็ดแน่นศาลพันท้ายนรสิงห์ หลังเขียนหวยลือ ให้เลขเด็ดงวดที่ผ่านมากฎไปหลาย ราย หลังจกมีข่าวลือไปว่า ที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ ตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสาคร มีเขียน หวยหลายรายถูกรางวัลเลขท้าย 2 ตัว และ 3 ตัว ติดต่อกันหลายงวด โดยเฉพาะผลหววยงวด 1 ส.ค. ที่ผ่านมา หลังผลหววยเลขท้าย 3 ตัวล่างออก 703 และเลขท้าย 2 ตัว ออก 12 จนคอบวยหลายคนอกหัก และลือกันถึง เลขลือคสนั้นเมืองมาแล้ว ส่งผลให้คอบวยจากหลากหลายพื้นที่ ที่ได้ข่าวเลขเด็ดดังกล่าว ต่างมุ่งหน้าศาลพันท้ายนรสิงห์ ตำบลพันท้ายนรสิงห์ อำเภอมือง จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งส่วนใหญ่มีทั้งมากราบไหว้เพื่อขอโชคลาก คอบวยหลายคนต่างมุ่งมั่นเสี่ยงเขียนซีกันดังสนั่นศาล บางรายพยายามเพ่งตัวเลขในอ่างน้ำมนต์จากการสอบถามพ่อค้าแม่ค้าสลากกินแบ่งฯ ถึงหววยเลขท้ายต่าง ๆ ที่เหล่าบรรดาเขียนหววยต่างมาหาซื้อกัน พบว่าเลขส่วน ใหญ่กระจัดกระจายไม่น้อยทีเดียว ซึ่งพ่อค้ารายหนึ่งบอกว่า เลขพวกนี้ปรกติ ไม่ได้จริง มีคนมาถามหาซื้อไม่มากนักในแต่ละเลข แต่ที่น่าสนใจเห็นจะเป็น 163, 13 ที่จะมีคนมาถามหาค่อนข้างบ่อย ส่วนใหญ่บอกว่า ดีเลขเด็ดจากหยดน้ำตาเทียนในอ่างน้ำมนต์

ส่วนเด็ดจริงไม่จริงก็ไม่รู้เหมือนกัน” (สืบค้นวันที่ 25
เมษายน 2559)

จะเห็นว่าความหมายของความซื่อสัตย์ทำให้พันท้าย
นรสิงห์เป็นเทพเจ้าที่ศักดิ์สิทธิ์และมีบารมี ที่ส่งเสริมให้คนที่
ทำความดีได้รับผลสำเร็จและมีโชคลาภ นับเป็นการสร้างความ
หมายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตอบสนองระบบระเบียบราชการ และคติ
ความเชื่อของชาวบ้านและนักธุรกิจในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม
เป็นการผสมผสานระหว่างกฎระเบียบทางโลก ระบบศีลธรรม
และความเชื่อไสยศาสตร์

พิธีบวงสรวงเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์

พิธีบวงสรวงเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์ เป็นประเพณีระดับ
จังหวัดที่ปฏิบัติมาอย่างต่อเนื่องหลังจากที่มีการสร้างศาลใหม่
ในอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ จังหวัดสมุทรสาครจะมี
การจัดงานแถลงข่าวประชาสัมพันธ์พิธีดังกล่าวในฐานะเป็น
เทศกาลท่องเที่ยวและเพื่อรำลึกถึงความซื่อสัตย์ ความจงรัก
ภักดี และคุณงามความดีของพันท้ายนรสิงห์ โดยมีการสร้าง
คำขวัญว่า “สมุทรสาคร นครแห่งความซื่อสัตย์”

ฤกษ์ยามสำหรับการบวงสรวงคือวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3
เวลา 9.19 น. โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธีกรรม รองผู้ว่า
จังหวัดสมุทรสาครเป็นประธาน พร้อมกับหัวหน้าส่วนราชการ
ท้องถิ่น ประธานหอการค้าจังหวัดสมุทรสาคร และผู้อำนวยการ
โรงเรียน พร้อมทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และประชาชนมาร่วมพิธี
ชาวบ้านที่มาร่วมงานจะมีการนำเครื่องเซ่นมาไหว้ ได้แก่ กระต๊าก
เงิน กระต๊ากทอง หัวหมู 1 หัว เบ็ด 1 หัว ไก่ 2 ตัว ขนมต้ม

แดง ขนมห่มขาว ขนมห้วยฟู ขนมหีบเยาะใหญ่ ผลไม้ 9 ชนิด ชนิดใดก็ได้ แต่สิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำหว่า (ผลไม้ที่ห้ามใช้คือ มังคุด ละมุด เพราะชื่อไม่เป็นมงคล) หมาก 5 คำ ยาจืด 1 กำ พลู 5 จีบ น้ำ 1 ชัน บายศรีปากชาม 1 คู่ พรพราหมณ์ใช้เวลาประกอบพิธีและท่องบทสรรเสริญ เชิญเทพยดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายประมาณ 1 ชั่วโมงเศษ หลังจากนั้น ชาวบ้านจะจุดธูป 36 ดอก นำไปปักที่เครื่องเซ่นซึ่งตั้งอยู่หน้า รูปปั้นพันท้ายนรสิงห์ ในพิธียังมีการมอบรูปปั้นพันท้ายนรสิงห์ให้กับส่วนราชการและโรงเรียนต่าง ๆ และมีการมอบทุนการศึกษาให้กับเด็กยากจน

ช่วงเวลาที่จัดพิธีบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์จะเป็นเวลาจัดงานประจำปีเป็นเวลา 5 วัน วันแรกเป็นการจัดพิธีพุทธาภิเษกรูปหล่อพันท้ายนรสิงห์ โดยนิมนต์พระสงฆ์ที่มีชื่อเสียงมาประกอบพิธี วันที่สองตรงกับวันวาเลนไทน์ ตอนเช้ามีการวิ่งฮาล์ฟมาราธอน หรือ “วิ่งเพื่อความซื่อสัตย์” ซึ่งด้วยพระราชทาน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี การวิ่งนี้จัดติดต่อกันมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2547 มีนักวิ่งทั้งชาวไทยและต่างชาติ ระยะทางในการวิ่งรวม 21.5 ก.ม. นอกจากนี้ยังมีการวิ่งมินิมาราธอน 10.5 ก.ม. วิ่งฟันรัน 3 ก.ม. และเดินวิ่งเพื่อสุขภาพ ตอนสายจะมีการจดทะเบียนสมรส 9 คู่ บริเวณเรือนไทย ในชื่อ งานวิวาห์แห่งความซื่อสัตย์ สัญญารักจากนี้ชั่ววันรันดร์ มีการแห่ขันหมากแบบไทยและให้คู่รักปลูกต้นพญาสัตบรรณ วัตถุประสงค์เพื่อสร้างความอบอุ่น ความเข้มแข็งและความผูกพันระหว่างสามีและภรรยา การจดทะเบียนสมรสเริ่มจัดครั้งแรกในปี พ.ศ.2557 ตอนเย็นมีมหรหรรรมวยไทย วันที่สามมีการทำบุญเลี้ยงพระในตอนเช้า ตอนเย็นมีมหรสพ ดนตรี รำวง ภาพยนตร์ วันที่สี่เป็น

วันบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์ วันที่ทำเป็นการประมูลเครื่องบวง
สรวง

กิจกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงงานประจำปี จะเห็นว่า
จังหวัดสมุทรสาครได้นำประเด็นเรื่อง “ความซื่อสัตย์” มาสร้าง
ความหมาย ความซื่อสัตย์ของพันท้ายนรสิงห์ได้กลายเป็นคุณค่า
ทางศีลธรรมของสมุทรสาครและข้าราชการ ประเด็นนี้ พันตำรวจ
โทสุรินทร์ ชัยพานิช อธิบายว่า

“สมุทรสาครอยู่ได้ เพราะทุกคนเข้าใจกฎระเบียบดี พ่อ
พันท้ายเนี้ย ท่านเป็นเทพแห่งความซื่อสัตย์ แต่คนไทย
ยังไม่เข้าใจมากนัก ท่านประธานหอการค้า (ปรีชา ศิริแสง
อารำพี) ท่านมีความรู้สึกจะทำอย่างไรที่จะเชิดชูพ่อพัน
ท้ายให้เข้ามาเป็นวีรบุรุษที่มีความซื่อสัตย์ของไทย ท่าน
ก็ออกแนวคิดเอาพ่อพันท้ายไปตั้งในหอประชุมราชการ
ที่ศาลากลางจังหวัด แล้วท่านก็วางแผนว่า อยากให้คน
ไทยทุกคนที่รับราชการ เคารพกฎระเบียบ ผมเลยมอง
ย้อนกลับไปว่า ที่แม่น้ำท่าจีนมันมี 25 สาย ผ่านจังหวัด
ไหนก็เรียกชื่อจังหวัดนั้น ซึ่งแม่น้ำป่าสัก แม่น้ำลพบุรี
ก็ผ่านตรงนั้น แต่เมื่อผ่านมาท่าจีน ก็เลยเรียกแม่น้ำ
ท่าจีน เพราะเส้นนี้จะเป็นเส้นค้าขายระหว่างนี้ไปเข้า
กรุงเทพมหานคร โดยผ่านแม่น้ำเจ้าพระยา แต่วันนี้
พวกเราอาจจะลืมความสำคัญของแม่น้ำท่าจีน แม่น้ำ
ท่าจีนคือโลหิตสำคัญซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราช จนมาเป็นเส้นทางค้าขายจนสมัย
รัชกาลที่ 5 ท่านก็มาชุดคลองดำเนินสะดวก แล้วก็มา
พัฒนาคลองสุนัขหอนให้ดีขึ้นอะไรต่าง ๆ นั้นสมุทรสาคร

เป็นเมืองประวัติศาสตร์ แต่เราลืมไป เราคิดว่าเป็นเมือง
อุตสาหกรรม ถ้าเราหยิบประวัติศาสตร์มาพูดจริง ๆ
อยากให้อ่านนำเสนอความเป็นประวัติศาสตร์ดี ๆ ให้กับ
สมุทรสาคร เช่น ทำไมแรงงานพม่าที่อยู่ในจังหวัดเรา
ถึงอยู่สบายกว่าจังหวัดอื่น เป็นเพราะเรามีการยึดถือ
ประวัติศาสตร์การเอื้ออารีต่อแรงงาน นี่คือจุดสำคัญ
ของประวัติศาสตร์ เลยรวมจุดเด่นว่าจะทำไงให้มาเชิดชู
พ่อพันธุ์ท้าย ให้เป็นวีรบุรุษแห่งประวัติศาสตร์และความ
ซื่อสัตย์” (สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2558)

พันตำรวจโทสุรินทร์ ชัยพานิช กล่าวว่า

“วันนี้ผมอยากให้สะท้อนความจริงของพ่อพันธุ์ท้ายขึ้น
มาเป็นหลัก ประเทศจีนเขานับถือกวนอูที่เป็นเทพเจ้า
แห่งความซื่อสัตย์ แต่วันนี้คนไทยยังไม่มีความเข้าใจว่า
พ่อพันธุ์ท้ายทำอะไร คนไทยยังเข้าใจว่าพ่อพันธุ์ท้ายเก่ง
แต่ทำไมโดนตัดคอ พ่อพันธุ์ท้ายยอมตายเพราะกฎ
มณเฑียรบาล เคารพกฎระเบียบ ความขัดแย้งของคน
ไทยทั้งประเทศจะหมดลงไปทันที การปรองดองต้องอยู่
ในกฎระเบียบ แต่มีเหตุผลที่ยอมรับกันได้ในสังคม แล้ว
ถ้าเป็นไปได้ การเรียนการศึกษา ฝากเอาพ่อพันธุ์ท้าย
เข้าไปในบทเรียนของนักเรียนนักศึกษา เน้นปลูกจิตสำนึก
เมื่อรัฐบาลเราออกกฎระเบียบอะไรมาจะได้เคารพกัน
หมด ปัญหาเสพติด คอร์รัปชัน ก็จะไม่หมดไป อันนี้
แนวทางที่ผมมีความคิดว่าเราศรัทธาพ่อพันธุ์ท้ายเพื่อให้
บ้านเมืองสงบ เราเชิดชูพ่อพันธุ์ท้ายในวันนี้เพื่อการ

ปรองดองที่ชัดเจน อยากจะฝากไปถึงรัฐบาล ให้มาพิจารณาเรื่องพ่อพันธุ์ท้ายนรสิงห์ ว่าท่านสมควรได้รับการยกย่อง และเป็นแบบอย่างให้กับคนไทย ผมเชื่อว่าเมืองไทยจะปรองดอง สำนักงาน ปปช (คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติ) องค์การอิสระที่ดูแลความสุจริตโปร่งใส เชิดชูพ่อพันธุ์ท้ายชัดขึ้นมา ถ้าเกิดท่านทำได้ ต่อไปพันธุ์ท้ายชัดเต็มทุกจังหวัด จะทำให้ลูกหลานคนดีกัน ทุกวันนี้เด็กมันไม่มีกฎระเบียบ ก้าวร้าว ไม่เคารพผู้ใหญ่ ไม่กตัญญู ไม่มีความรักพ่อรักแม่”

“บ้านเมืองเรากำลังต่อสู้กับปัญหาที่ขัดแย้ง ต่างคนต่างคิด ต่างคนอยากได้ ยังช่วงชิงแล้วก็เกิดความขัดแย้งในเรื่องกฎระเบียบ ถ้าหน้าปกรัฏฐธรรมณูญมีพ่อพันธุ์ท้ายบอกว่าทุกคนอ่านนะ ทุกคนเคารพนะ ทุกคนยอมรับนะ ทุกคนอ่านออกกลุ่มนะ เพราะรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการตีประเพณี ถ้าประชาชน 60 กว่าล้านคนกำหนดว่า รัฐธรรมนูญฉบับนี้เป็นรัฐธรรมนูญถวายพ่อพันธุ์ท้ายนรสิงห์ จะเป็นอย่างไร” (สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2558)

นายปรีชา ศิริแสงอารำพี ประธานหอการค้าจังหวัดสมุทรสาคร กล่าวว่า

“มีข้าราชการน้อยคนที่ดูแลบ้านเมือง ที่ยอมเสียสละเสียเวลา ผมจะให้พ่อพันธุ์ท้ายแก่ข้าราชการที่ดี ที่ไม่ตีผมไม่เคยให้ เราหารือกันว่าจะให้คนนี้มีคนนั้นมัย แต่เรา

คุยกันว่าพ่อพันท้ายเป็นตัวแทนความซื่อสัตย์ ตัวแทนความดี ท้องถิ่นแต่ก่อนขัดแย้งกันมาก พอเราลงไปแล้วก็พูดคำนี้อยู่เสมอว่าทุกคนต้องยึดกฎระเบียบให้มีความรักต่อกัน ศาลพันท้ายของเรามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์นะ พวกเราต้องยึดแบบให้ดี จะได้เอาเป็นแบบอย่าง ลูกหลานก็จะได้เป็นคนดี ทุกคนต้องมีความซื่อสัตย์” (สัมภาษณ์, 20 ตุลาคม 2558)

จากคำบอกเล่าข้างต้นทำให้เห็นว่าข้าราชการและนักธุรกิจ ในสมุทรสาครพยายามส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนเข้าใจความดีงามและความซื่อสัตย์ของพันท้ายนรสิงห์และเอาไปเป็นตัวอย่างในการเคารพกฎระเบียบกติกาของสังคมเพื่อให้เกิดความปรองดองและปราศจากความขัดแย้ง ความหมายเหล่านี้ถูกถ่ายทอดให้เห็นในการบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์อย่างชัดเจนอย่างไรก็ตาม ประชาชนทั่วไปก็ยังบูชาพันท้ายนรสิงห์ในฐานะ “เจ้าพ่อ” ที่มีความศักดิ์สิทธิ์และดลบันดาลให้ประสบผลสำเร็จในโชคลาภและเงินทอง พันท้ายนรสิงห์จึงถูกให้ความหมายหลายแบบ ซึ่งแต่ละแบบไม่ได้ขัดแย้งกันแต่ดำเนินไปพร้อม ๆ กัน

บทสรุปและวิเคราะห์ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความรับรู้ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

การทำความเข้าใจปฏิบัติการเกี่ยวกับความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจ จะนำเอาแนวคิดของ Eric R. Wolf (1999) มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ โดย Wolf (1999) อธิบายว่า “อำนาจ” เกิดขึ้นได้ภายใต้เงื่อนไข (contexts) และนำไปสู่การสร้างเงื่อนไข (contextualizing) ในกรณีที่เกิดขึ้น

ภายใต้เงื่อนไข เช่น การใช้ทรัพยากรธรรมชาติซึ่งทำให้เกิดผู้ที่
ได้ประโยชน์และเสียประโยชน์ อำนาจลักษณะนี้จะปรากฏอยู่ใน
พฤติกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์ ส่วนอำนาจที่นำไปสู่การสร้างเงื่อนไข
เช่น เมื่อบุคคลเริ่มมีฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ บุคคลก็เริ่ม
สร้างกฎระเบียบขึ้นมาเพื่อควบคุมผู้อื่นให้ทำหรือไม่ทำสิ่งต่าง ๆ
อำนาจลักษณะนี้จะปรากฏอยู่ในระบบความรู้ ความคิด ความ
หมาย และอุดมการณ์ที่สร้างขึ้นโดยสถาบันสังคม ชนชั้นนำ
และผู้นำ การทำความเข้าใจอำนาจทั้งสองลักษณะนี้จะต้องพิจารณา
พฤติกรรมทางสังคมและความคิดที่บุคคลใช้ในชีวิตประจำวัน
พฤติกรรมและความคิดจึงเป็นเครื่องมือของปฏิบัติการเชิงอำนาจ
กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ อำนาจจะปรากฏอยู่ในแบบแผนทางวัฒนธรรม
ซึ่งมนุษย์จะใช้ความรู้บางอย่างเพื่อสร้างประเพณีและ
พิธีกรรม ทำให้วัฒนธรรมมิใช่เพียงระบบความหมายหรือ
สัญลักษณ์ แต่ยังมีปะทะและสืบทอดอำนาจด้วย ในความคิด
ของ Wolf (1999) อำนาจกับความรู้แยกขาดจากกันไม่ได้ ทั้งสอง
สิ่งนี้มีความสัมพันธ์กันและควบคุมปฏิบัติการต่าง ๆ ที่มนุษย์มี
ต่อกัน

ในทำนองเดียวกัน Michel Foucault (1972,1978,1980)
เคยอธิบายว่า “ความรู้” เป็นระบบความคิดที่อยู่คู่กับอำนาจ
เหมือนเหรียญที่มีสองด้าน ความรู้ไม่จำเป็นต้องเขียนเป็นตำรา
แต่สามารถปรากฏอยู่ในรูปแบบที่หลากหลายทั้งที่เป็นวาทกรรม
ภาษา คำอธิบาย และคำพูด ซึ่งนำไปสู่การสร้างกฎระเบียบของ
พฤติกรรม การกระทำ การปฏิบัติ และความสัมพันธ์ต่าง ๆ ที่
ย้อนกลับมาควบคุมมนุษย์ นั่นคือกลไกของอำนาจซึ่งเคลื่อนตัว
ไปบนความรู้ที่แผ่ขยายแทรกซึมอยู่ในชีวิตประจำวัน อำนาจมิใช่
โครงสร้างของสถาบันหรือองค์กรทางสังคม มิใช่การสั่งการจากผู้

ปกครอง มิใช่สิ่งที่จับต้องได้ แต่อำนาจดำรงอยู่ในทุกที่ทุกสถานการณ์ที่อาศัยยุทธวิธีที่ซับซ้อน (Complex, Strategic Situation) ดังนั้น การทำความเข้าใจความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความรู้ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงมุ่งที่จะศึกษาพลวัตของพฤติกรรมและความคิดของตัวคนในฐานะเป็นผู้กระทำและถูกกระทำภายใต้ปฏิบัติการของอำนาจ จะเห็นได้ว่า ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและความรู้ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ มิใช่เรื่องของการปกครองด้วยกฎหมาย มิใช่เรื่องการใช้กำลังกดขี่ข่มเหง หากแต่เป็นเรื่องความสัมพันธ์ที่มนุษย์แสดงออกภายในเงื่อนไขและการสร้างเงื่อนไขต่าง ๆ ซึ่งตัวคนจะมีวิธีการต่อรองกับความสัมพันธ์นั้น ๆ โดยอาศัย “ความรู้” ที่แต่ละคนมีไม่เท่ากันมาแสดงผ่านพฤติกรรมในกิจกรรมทางสังคมและเศรษฐกิจ วิธีการต่อรองในความสัมพันธ์นี้ก็คือปฏิบัติการของอำนาจ ซึ่งบุคคลจะนำความรู้ ความคิด และอุดมการณ์ชุดต่าง ๆ มาใช้ ซึ่งผ่านการซบซับ ผ่านการสั่งสอน และผ่านประสบการณ์ที่ดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง

ประเด็นต่อไปนี้จะเป็นการวิเคราะห์สิ่งศักดิ์สิทธิ์ในระบบความรู้ที่ต่างกันสองรูปแบบ คือ ระบบความรู้ภายใต้อัตวิสัย (subjective knowledge) และระบบความรู้ภายใต้วัตถุวิสัย (objective knowledge) ความแตกต่างของระบบความรู้สองแบบนี้ก็คือ วิธีการอธิบายความจริงเกี่ยวกับโลกและตัวตน ระบบความรู้ภายใต้อัตวิสัยจะหมายถึงการที่บุคคลใช้ประสบการณ์ อารมณ์ ความรู้สึกไปอธิบายความจริงต่าง ๆ เกี่ยวกับชีวิต สังคม และการอยู่ในโลก ส่วนระบบความรู้ภายใต้วัตถุวิสัย หมายถึงการที่บุคคลใช้ตำราและบทเรียนที่เขียนขึ้นโดยผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญมาอธิบายชีวิตและสังคมที่ดำรงอยู่ ความรู้ทั้งสองแบบนี้ทำให้มนุษย์เข้าใจโลกต่างกัน กล่าวคือ ความรู้แบบอัตวิสัยหล่อหลอมให้มนุษย์เข้าใจ

โลกผ่านอารมณ์ความรู้สึกและจินตนาการ ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมชนเผ่าที่นับถือผีสางเทวดาและอำนาจเหนือธรรมชาติ ส่วนความรู้แบบวัตถุนิยมที่ล่อหลอมให้มนุษย์เข้าใจโลกผ่านระบบเหตุผลและสิ่งที่จับต้องได้ ซึ่งเกิดขึ้นในสังคมที่มีระบบการศึกษามีตัวหนังสือ มีการสร้างตำราวิชาบทเรียนต่าง ๆ

ถึงแม้ว่าความรู้ทั้งสองแบบนี้จะทำให้มนุษย์มองโลกต่างกัน แต่ในทางปฏิบัติความรู้ทั้งสองมิได้แยกขาดจากกันแบบชวากับคำ เพราะในการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของมนุษย์ บุคคลสามารถใช้ความรู้ทั้งสองแบบเพื่อต่อรองกับสถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่ง Timothy Williamson (2000) เคยตั้งข้อสังเกตว่า การมีความรู้เป็นกระบวนการทางจิตใจ การรู้ในสิ่งต่าง ๆ ไม่จำเป็นต้องอ่านตำราเพื่อที่จะทำให้เราเข้าใจในแบบเดียวกับคนอื่นเข้าใจ แต่การรู้ยังอาศัยอารมณ์ความรู้สึกซึ่งแต่ละคนมีไม่เหมือนกัน ประเด็นนี้จะช่วยให้เราเข้าใจว่าความสัมพันธ์เชิงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีความรู้ทั้งสองแบบนี้ดำเนินไปพร้อมกัน ความรู้ภายใต้อารมณ์ความรู้สึกจะเป็นเรื่องของความเชื่อและความศรัทธา ซึ่งไม่จำเป็นต้องใช้เหตุผลว่าถูกหรือไม่ ส่วนความรู้ภายใต้ตำราและทฤษฎีจะเป็นเรื่องของ การหาความจริงที่พิสูจน์ได้ ในสังคมเมืองที่ซับซ้อนมนุษย์จะใช้ความรู้ทั้งสองแบบนี้

กรณีเจ้าพ่อพันท้ายนรสิงห์

หลังจากที่กรมศิลปากรเข้าไปสร้างอุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์บนเนื้อที่ 100 ไร่ ในปี พ.ศ.2544 เรื่องราวเกี่ยวกับความซื่อสัตย์และการยึดมั่นในกฎกติกาของพันท้ายนรสิงห์จะเป็นเรื่องสำคัญ ความหมายของพันท้ายนรสิงห์จึงเป็นทั้งวีรบุรุษในประวัติศาสตร์ที่กล้าหาญ ซื่อตรงต่อหน้าที่ รักษากฎระเบียบ

วินัย กฎมณเฑียรบาล มีความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และเป็นเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ในเวลาเดียวกัน ความหมายนี้ได้ รับการเชิดชูอย่างมากจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ ในจังหวัด สมุทรสาครซึ่งใช้พันท้ายนรสิงห์เป็นแบบอย่างของข้าราชการที่ดี พร้อมกับชูให้สมุทรสาครเป็น “นครแห่งความซื่อสัตย์” เห็นได้ จากในพิธีบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ เจ้าหน้าที่ที่จะประกาศให้ทุกคนทราบว่าพันท้ายนรสิงห์เป็นเทพเจ้าแห่ง ความซื่อสัตย์ และควรปฏิบัติตัวตามอย่างพันท้ายนรสิงห์

กระบวนการสร้างพันท้ายนรสิงห์ให้เป็นเทพเจ้าแห่ง ความซื่อสัตย์ เริ่มต้นจริงจังโดยมูลนิธิพันท้ายนรสิงห์ที่จัดตั้งใน ปีพ.ศ.2554 ซึ่งคณะกรรมการมูลนิธิประกอบด้วยข้าราชการและ นักธุรกิจในท้องถิ่นรวมตัวกันริเริ่มทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่ส่งเสริม ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ศาสนาและการศึกษา มูลนิธินี้เป็นผู้ บริหารจัดการเงินรายได้ที่ชาวบ้านนำมาทำบุญที่ศาลพันท้าย นรสิงห์ รวมทั้งริเริ่มจัดสร้างวัดอุดมคง เช่น เจริญพันท้าย นรสิงห์ รุ่งรวยเพิ่มพูน รูปหล่อทองเหลือง สติ๊กเกอร์ ธงแขวน หน้ารถ จั๊หยดน้ำสีประจำวันเกิด พระผง พันท้าย พระกริ่ง และ เสื้อมีด รายได้ส่วนหนึ่งจากการจำหน่ายวัดอุดมคงเหล่านี้ มูลนิธิฯ จะนำไปเป็นทุนการศึกษาให้กับนักเรียนในตำบลพันท้ายนรสิงห์ มอบคอมพิวเตอร์และข้าวสารให้กับโรงเรียนในตำบลพันท้าย นรสิงห์ ซึ่งจะทำพิธีมอบในวันบวงสรวง (ขึ้น 9 ค่ำ เดือน 3)

ในพิธีบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์ซึ่งจัดที่อุทยานประวัติ ศาสตร์ฯ ข้าราชการจากหน่วยต่าง ๆ และภาคเอกชนในจังหวัด สมุทรสาครจะมาร่วมงาน โดยมีพราหมณ์ทำหน้าที่ประกอบพิธี และกล่าวบทสรรเสริญพันท้ายนรสิงห์ มีการตั้งโต๊ะเครื่องเช่น บริเวณลานด้านหน้ารูปปั้นพันท้ายนรสิงห์ องค์การบริหารส่วน

ตำบลพันท้ายนรสิงห์พยายามประชาสัมพันธ์วิธีบวงสรวงนี้ในฐานะเป็นพิธีสำคัญของจังหวัด นอกจากจะเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้แล้ว อุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์ยังสร้างสัญลักษณ์เชิงวัฒนธรรมที่ส่งเสริมความซื่อสัตย์และระเบียบวินัย ตั้งแต่ปี พ.ศ.2557 เป็นต้นมา องค์การบริหารส่วนตำบลพันท้ายนรสิงห์ร่วมกับสำนักงานการท่องเที่ยวและกีฬาจังหวัดสมุทรสาคร ได้เริ่มการจัดระเบียบสมรสมรภูมิให้กับบ่าวสาวบริเวณศาลพันท้ายนรสิงห์ในวันที่ 14 กุมภาพันธ์ ภายใต้แนวคิด “สัญญารัก..จากนี้ชั่ววันรันดร” เพราะเชื่อว่าส่งเสริมให้คู่รักใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันด้วยความซื่อสัตย์และยั่งยืนตลอดไป รวมทั้งจัดกิจกรรมการแข่งขันเดิน-วิ่ง พันท้ายนรสิงห์มินิฮาล์ฟมาราธอน ภายใต้คำขวัญ “วิ่งเพื่อความซื่อสัตย์” กิจกรรมเหล่านี้ล้วนนำ “ความซื่อสัตย์” มาสร้างความหมาย ภายใต้การส่งเสริมการท่องเที่ยวและการอนุรักษ์ประเพณีวัฒนธรรมไทย ซึ่งจะช่วยสร้างตัวตนของข้าราชการในสมุทรสาครให้มีความแตกต่างจากที่อื่น ๆ

ที่กล่าวมานั้น คือกระบวนการสร้าง “ความรู้” ภายใต้ระบบราชการซึ่งนำเอาเรื่องราวของพันท้ายนรสิงห์มาสร้างเป็นเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ ซึ่งความรู้นี้ได้สร้างความหมายและระเบียบปฏิบัติที่มีอิทธิพลต่อข้าราชการในจังหวัดสมุทรสาคร ทำให้การบูชาพันท้ายนรสิงห์ในระบบราชการเป็นความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ข้าราชการชั้นปกครองจะต้องแสดงตัวเป็นแบบอย่างที่ดีเพื่อให้ข้าราชการชั้นผู้น้อยและประชาชนเคารพนับถือเหมือนดังที่นับถือพันท้ายนรสิงห์

ในทางตรงกันข้าม พันท้ายนรสิงห์ในความคิดของชาวบ้านซึ่งอยู่ในสมุทรสาครและมาจากที่อื่น ๆ มิใช่เทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ หากแต่เป็น “เจ้าพ่อโคกขาม” เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่พ่อค้า

ประชาชนกราบไหว้เพื่อบนบาน ขอให้สมหวังในโชคลาภ ร่ำรวย และความสำเร็จต่าง ๆ เช่น ถูกรวย ให้ได้เงินทอง ให้ค้าขายเจริญ รุ่งเรือง ให้ร่ำรวย ฯลฯ เมื่อพันท้ายนรสิงห์กลายเป็นเทพเจ้าของ จังหวัดสมุทรสาคร พันท้ายนรสิงห์ก็จะมีอำนาจที่ยิ่งใหญ่ในสายตาของชาวบ้าน ซึ่งสามารถดลบันดาลให้ได้โชคลาภและความร่ำรวยได้ เพราะราชการพยายามสร้างพิธีกรรมบวงสรวงให้พันท้ายนรสิงห์เป็นมากกว่าบุคคลในประวัติศาสตร์ แต่เป็น “เทพเจ้า” ที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ แม้สิ่งนี้จะมีใช้ความหมายที่ราชการต้องการส่งเสริม แต่ในทางปฏิบัติ ยิ่งราชการจัดพิธีบูชาบวงสรวงเชิดชูเช่นไหว้พันท้ายนรสิงห์มากเท่าใด สภาวะความศักดิ์สิทธิ์ของพันท้ายนรสิงห์ก็จะมากขึ้นด้วย ซึ่งถือเป็นความย้อนแย้งของความหมายระหว่างเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์กับเจ้าพ่อแห่งโชคลาภ จะเห็นได้จากในวันประกอบพิธีบวงสรวง หลังจากเสร็จพิธีของราชการในช่วงเช้า ในช่วงบ่ายและเย็นจะมีชาวบ้านนำเครื่องเช่นมาแค้นที่ศาลพันท้ายนรสิงห์ จะมีคณะละครรำแค้นมาตั้งเวทีเพื่อรับจ้างผู้ที่แค้น

จะเห็นว่ากระบวนการสร้าง “ความรู้” ในปฏิบัติการของชาวบ้าน พันท้ายนรสิงห์คือเจ้าพ่อที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถดลบันดาลให้ประสบผลสำเร็จในเงินทองและโชคลาภ ชาวบ้านได้สร้างความรู้ขึ้นมาจากประสบการณ์และอารมณ์ความรู้สึกที่ศรัทธาพันท้ายนรสิงห์ ซึ่งมีใช้ความรู้ที่เขียนโดยระบบราชการ หากแต่ชาวบ้านบูชาพันท้ายนรสิงห์ในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์จนกลายเป็นระบบความคิดและอำนาจที่มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตในสังคมที่เต็มไปด้วยการแข่งขันทางเศรษฐกิจ

ความรู้เกี่ยวกับพันท้ายนรสิงห์จึงดำรงอยู่ท่ามกลางการต่อรองความหมายแบบราชการกับแบบชาวบ้าน ซึ่งดำเนินควบคู่

กันไป สิ่งนี้สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมเมืองสมุทรสาคร ซึ่งผู้คนที่ต่างเผชิญปัญหาทางเศรษฐกิจและความไม่ซื่อสัตย์สุจริต ในพื้นที่แบบราชการ การชูความซื่อสัตย์สะท้อนให้เห็นปัญหาด้านคุณธรรมและจริยธรรม ซึ่งระบบราชการไทยกำลังโยนหาข้าราชการที่ดีในอุดมคติที่ทำงานเพื่อประชาชนอย่างเสียสละ ซื่อสัตย์เที่ยงธรรม ในขณะที่พ่อค้าประชาชนมองพันท้ายนรสิงห์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยให้มั่งคั่งร่ำรวยและมีโชคลาภ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าประชาชนกำลังต่อสู้ดิ้นรนในการทำมาหากินและการเอาตัวรอดในสภาวะเศรษฐกิจที่บีบคั้น เต็มไปด้วยช่องว่างและความไม่เท่าเทียมระหว่างคนรวยกับคนจน ปัญหาเหล่านี้สะท้อนออกมาอย่างชัดเจนในการกราบไหว้บูชาและบวงสรวงพันท้ายนรสิงห์

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2542). **พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา เล่ม 2**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร.
- คอหวยแน่นศาลพันท้ายนรสิงห์ จ.สมุทรสาคร**. สืบค้นวันที่ 25 เมษายน 2559. จาก <http://lotto.mthai.com/lotto-news/result-1459.html>.
- Foucault, Michel. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. Trans. A. M. Sheridan Smith. London and New York: Harper Colophon.
- Foucault, Michel. (1978). *The History of Sexuality, Vol. 1: An Introduction*. New York: Pantheon Books.
- Gordon, Colin. (ed.) (1980). *Power/Knowledge: Selected Interview and Other Writings 1972-1977*, Michael Foucault. Trans. Colin Gordon and Other. New York: Pantheon Books.
- Williamson, Timothy. (2000). *Knowledge and Its limits*. Oxford: Oxford University Press.
- Wolf, Eric R. (1999). *Envisioning Power: Ideologies of Dominance and Crisis*. Berkeley: University of California Press.

บทสัมภาษณ์

- เจ้าอาวาสวัดพันท้ายนรสิงห์. สัมภาษณ์, 4 พฤศจิกายน 2558.
- นายปรีชา ศิริแสงอร่าม. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2558.
- นายชลอ ปราสาททอง. สัมภาษณ์, 28 ตุลาคม 2558.
- ผู้ดูแลศาลพันท้ายนรสิงห์ปากคลองโคกขาม. สัมภาษณ์, 3 กุมภาพันธ์ 2559.
- พันตำรวจโทสุรินทร์ ชัยพานิช. สัมภาษณ์, 22 ตุลาคม 2558.
- หญิงชาวบ้านในวัดโคกขาม. สัมภาษณ์, 11 พฤศจิกายน 2558.
- หญิงชาวบ้านที่อุทยานประวัติศาสตร์พันท้ายนรสิงห์. สัมภาษณ์, 19 เมษายน 2559.